

hrvatskoj biblicistici, pogotovu kad znamo da je danas teško objavljivati takve studijske knjige. Ova knjiga preporuča se prije svega profesorima i studentima biblijskih znanosti, ali ne samo njima. Knjigu toplo preporučujem i svima onima koji žele biblijske studije osvježiti, jer su biblijske teme u knjizi znanstvenim metodama istražene, stručno obrađene, teološki potkrijepljene te povijesno rasvijetljene. Ukratko, knjiga će pomoći svima koji su zainteresirani za Bibliju, knjigu koja donosi povijest ljudskoga spasenja preko dvaju Zavjeta ili Saveza. Uostalom, riječ Božja koju nalazimo u Bibliji i koju autor knjige proučava obrađujući i izlažući u raznim biblijskim temama namijenjena je svakomu od nas, kao što je bila namijenjena našim davnim prethodnicima u vjeri.

Stipe Jurić

Zrinka Blažević i Lahorka Plejčić Poje (ur.), *Tridentska baština: Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama: Zbornik radova*. Zagreb: Matica Hrvatska, Katolički bogoslovni fakultet, Filozofski fakultet Družbe Isusove, 2016, 526 str.

Tridentska baština zbornik je radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu 6. i 7. prosinca 2013. prigodom 450. obljetnice završetka Tridentskoga sabora. Simpozij je održan u Hrvatskom institutu za povijest i na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove (sada pod novim nazivom Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu). Pokrovitelji skupa bili su Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu Hrvatskoga sabora i Hrvatska biskupska konferencija. Tiskanje knjige omogućili su: Ministarstvo obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu,

Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. U prvi mah može se učiniti da je proteklo previše vremena (nešto više od tri godine) od samoga simpozija do tiskane knjige. No kada znamo da djela s manjim brojem članaka sa sličnih konferencija ponekad ugledaju svjetlo dana nakon mnogo više godina, tada je to sasvim solidno vremensko razdoblje. Ima li se na umu da se u zborniku nalazi 30 studija i da je za svaku trebalo pronaći po dva stručna recenzenta (dakle 60, odnosno i više jer su neki članci odbijeni), jasno je da su urednice ovoga izdanja Zrinka Blažević i Lahorka Plejčić Poje, kao i cijeli urednički odbor u sastavu Slavko Slišković, Marijan Steiner, Ivan Šestak i Nataša Štefanec te glavna urednica Matičine biblioteke Zbornici Romana Horvat odradili zahtjevan zadatak. Dobro je znati i sljedeće: na samom znanstvenom skupu broj održanih predavanja bio je 40. Njih 10, dakle, nije ušlo u knjigu, bilo da autori nisu poslali svoje konačne tekstove, bilo da ih recenzenti nisu prihvatili. Stoga je i sedam tematskih cjelina unutar kojih su izrečeni referati smanjen u zborniku na njih šest. Studije su od recenzenata kategorizirane na sljedeći način: 12 izvornih znanstvenih radova, 16 preglednih radova i dva prethodna priopćenja. Urednički odbor sastao se ukupno 10-ak puta pri organiziranju samoga simpozija i potom u pripremi zbornika. To sve pokazuje da je odraden zaista velik posao.

Dvije studije u zborniku imaju više cjelovit karakter, tj. u njima se obrađuje određena tema vezana uz Tridentski koncil općenito, a preostale se odnose na neke konkretne probleme u užem smislu, vezano uz hrvatske zemlje. U tom smislu bave se teologijom i liturgijom, politikom i poviješću, likovnom i glazbenom umjetnošću, književnošću i leksikografijom.

Zbornik ima šest dijelova ili cjelina: *Tridentski koncil i vjerska reforma; Poli-*

tika i Crkva; Centar i periferija; Mediji i prakse; Umjetnost i propaganda; Obrazovna formacija i socijalno discipliniranje. Već se iz samih naslova vidi da je Tridentski koncil imao golem utjecaj na vjerski život i na razne aspekte društveno-kulturnoga života u Europi od 16. st. nadalje. Taj 19. po redu sveopći sabor Katoličke crkve održan je s prekidima u gradu Trentu (danas u talijanskoj pokrajini Trentino–Alto Adige / Süd Tirol) od 1545. do 1563. Potreba za općim crkvenim saborom sazrijevala je već pola stoljeća ranije. Mnogi crkveni pokreti zahtijevali su unutrašnju obnovu Crkve, pa je, nakon mnogih prijevora oko predmeta rasprava i mjesta održavanja, papa Pavao III. u prosincu 1545. konačno svečano otvorio koncil. Održavao se u tri vremenska razdoblja i jednom međurazdoblju (sa zasjedanjem u Bologni). Tridentski koncil predstavlja vrhunac pokreta za sveobuhvatnu teološku i institucionalnu reformu Katoličke crkve sredinom 16. stoljeća. Glavne su teme na saboru bile one dogmatske (nasuprot Lutheru), a poduzeta je i korjenita obnova crkvenih struktura. Tridentinum je potaknuo katoličku obnovu i za nekoliko stoljeća obilježio katoličko stajalište prema svijetu, društvu i drugim kršćanskim konfesijama. Riječ je o univerzalnom religijsko–historijskom fenomenu u kojem se katolička obnova različito ostvarila na regionalnoj razini. Želeći ispitati ostvarenja i posljedice tridentskih reformi u hrvatskom i širem kontekstu, osmišljen je i organiziran dotični znanstveni skup. U svojim studijama autori su nastojali interdisciplinarno ispitati oblike, očitovanja i učinke tridentskih reformi na području hrvatskih zemalja te osvijetliti odraze poslijetridentske obnove na složene crkvene, društvene i političke odnose na našim prostorima. Tematski fokus svih radova mogao bi se označiti kao kulturna praksa nakon Tridenta u najširem smislu te riječi.

Prvi dio zbornika *Tridentski koncil i vjerska reforma* ispituje općenito funkciju i značenje odluka sabora u okviru obnoviteljskih nastojanja Katoličke crkve te njihove posljedice na strukturu i dinamiku cjelokupnoga vjerskoga života u hrvatskim zemljama. Tu su prilozima Ivice Muse (Filozofski fakultet Družbe Isusove, pogrešno navedeno: Katolički bogoslovni fakultet!), Nataše Štefanec (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) te Ante Crnčevića i Ivana Karlića (Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb). Studije obuhvaćaju usporedbu Tridentskoga koncila s prethodnim crkvenim saborima, recepciju tridentske liturgijske obnove na području hrvatskih zemalja, odnos Habsburgovaca prema protestantsko–katoličkomu sukobu i novonastaljenim pravoslavnim Vlasima te pregled hrvatske teologije poslije Tridenta.

Drugi dio ima naslov *Politika i Crkva*. Autori studija su Ivana Jukić i Marko Jerković s Hrvatskih studija, Slavko Slišković i Daniel Patafta s Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu, Zlatko Kudelić iz Hrvatskoga instituta za povijest te Iva Mandušić iz Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Obraden je odnos plemstva prema vjerskoj politici u Hrvatskom saboru, konfesionalizaciji i crkvenoj uniji u vojnoj krajini, provođenju poslijetridentske reforme preko dijecezanskih sinoda u našim krajevima, zagrebačkom biskupu i hrvatskom banu Jurju Draškoviću te njegovoj ulozi u oblikovanju novih crkvenih, obrazovnih i kulturnih prilika te naposljetku obnovi zagrebačkoga kapitola u prvoj polovici 17. stoljeća.

Treća tematska cjelina, naslovljena *Centar i periferija*, nastoji ispitati reforme na razini rimske središnjice i njihove primjene u različitim dijelovima hrvatskoga povijesnoga prostora. Ovdje nalazimo priloge koje su napisali Jadranka Neralić i Robert Holjevac iz Hrvatskoga instituta za povijest, Relja Seferović iz

Zavoda za povijest HAZU u Dubrovniku, Dubravka Božić Bogović s osječkoga Filozofskog fakulteta i Pavao Knezović s Hrvatskih studija. U člancima je upozoreno na arhivsku građu relevantnu za istraživanje tridentskih reformi koji su pohranjeni u Tajnom vatikanskom arhivu te u dubrovačkom Državnom arhivu. Predstavljeni su i rezultati istraživanja o provedbi dotičnih reformi na ratom devastiranom području istočne Hrvatske, oslobođenom od osmanlijske vlasti nakon 1699., zatim važnost katoličke obnove vezane uz franjevence Bosne Srebrene u vrijeme turske vladavine te odrazi Tridenta kroz prizmu djelovanja Paola Sarpija i Markantuna de Dominisa.

Četvrti dio *Mediji i prakse* ima težište na sredstvima i načinima širenja tridentskoga pravovjerja među širim slojevima društva. Autori studija su Antun Trstenjak i Marijan Steiner (Filozofski fakultet Družbe Isusove), Franjo Emanuel Hoško (Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb), Mirjana Repanić-Braun (Institut za povijest umjetnosti), Ivana Prijatelj Pavičić (Filozofski fakultet, Split) i Sanja Cvetnić (Filozofski fakultet, Zagreb). U okviru te cjeline govori se o širenju koncilskih načela pomoću hrvatskih katekizama, donosi se analiza duhovnog spisa *Zrcalo duše* franjevca Abrahama Zelenića i tekst o poznavanju reproduktivnoga sakralnoga slikarstva. Obradena je također tema o obnovi kulta titulara dalmatinskih gradova — slučaj Splita, zatim vizualna egzgeza tridentskoga nauka o »sakramentima pokajanja i posljednje pomasti« te konačno barokna crkvena glazba u Hrvata nakon Tridentinuma.

Peti dio obuhvaća cjelina *Umjetnost i propaganda*. Studije za nju napisali su Stjepan Damjanović, Lahorka Plejić Poje, Leo Rafolt i Zrinka Blažević, svi s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, zatim Daniel Premerl iz Instituta za povijest umjetnosti i Stanko Jambreč iz Biblijsko-

ga instituta (Zagreb). Predstavljene teme obrađuju hrvatsku glagoljašku kulturu nakon Tridenta, Bartola Kašića i njegovu proznu hagiografiju, isusovačku dramu i kazalište u Dubrovniku, mitopoetičko prikazivanje lika bana Tome Erdödyja — egzemplarnoga reformno–katoličkoga heroja koji je bio ključna figura hrvatskoga nacionalnoga kanona sve do početka 20. stoljeća. Posljednji rad u tom dijelu govori o prijevodima Biblije na hrvatski jezik i hrvatskim protestantskim knjigama za vrijeme i nakon Tridenta.

Šesti dio zbornika nosi naslov *Obrazovna formacija i socijalno discipliniranje*. Autori studija su Ivan Macan (umro 2015.) s Filozofskoga fakulteta Družbe Isusove, Teodora Shek Brnardić i Maja Rupnik Matasović iz Hrvatskoga instituta za povijest, Marija Mogorović Crljenko s Odsjeka za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te Andela Frančić sa zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta. U okviru te cjeline riječ je o nastanku sustava isusovačkoga školovanja i njegovoj uskladenosti s humanističkim obrazovnim idealima te o osnutku zagrebačkoga isusovačkoga kolegija. Tu je i studija o utjecaju Tridentinuma na bračna pitanja s posebnim osvrtom na Istru, zatim analiza fenomena praznovjerja i njegova iskorjenjivanja na našim prostorima i konačno obrada hrvatske antroponimije na temelju matičnih knjiga rođenih odnosno krštenih prema odredbama Tridentskoga sabora.

Ovaj letimičan pregled pokazuje bogatstvo i širinu građe koja je obuhvaćena u zborniku. Nemoguće je u ovom kratkom prikazu ulaziti u detaljniji prikaz svih studija. Stoga je autor ovoga teksta odlučio prikazati samo četiri članka svoje subraće isusovaca s Fakulteta filozofije i religijskih znanosti. Taj selektivni pristup i nije tako neobičan, s obzirom na to da su članovi Družbe Isusove odigrali važnu ulogu na samom Tridentskom saboru, a potom i kroz više od dva

stoljeća u provođenju njegovih smjernica i propisa. Činjenica je da su na Tridentskom saboru sudjelovali i isusovci — članovi novoga reda — kao koncilski teolozi (periti), koji su dali velik prilog njegovu radu: Klaudije Jay, Diego Lainez, Alfonz Salmeron i Petar Faber. U zborniku je govor o tridentskoj baštini u Hrvata, kojoj su mnogo pridonijeli članovi Družbe Isusove. Oni su bili gorljivi nositelji katoličke obnove prema smjernicama koncila, što dokazuju i studije u ovoj knjizi. U čak sedam, od njih ukupno 30, govori se o isusovačkom djelovanju kod nas poslije Tridenta. Evo, dakle, nešto detaljnijega prikaza članaka četvorice hrvatskih isusovaca.

Ivica Musa propituje u uvodnoj studiji poziciju Tridenta u odnosu na druge crkvene sabore. Autor ističe da se, unatoč mnogim sličnostima, taj crkveni koncil oštro razlikuje od prethodnih po društvenom i kulturnom kontekstu u kojem se odvijao te po svojim učincima. Epoha koja prethodi Tridentinumu, složena po dubini krize i društvenim okolnostima te umreženosti zainteresiranih društvenih slojeva, mobilizirala je kao nikada dotad sve slojeve Crkve, koja je u drami krize postala definator i neposredni oblikovatelj kulture i senzibiliteta življenja, te prakticiranja vjere kao primarne općedruštvene zadaće.

Neke specifičnosti koncila su primjerice dugo trajanje (razdoblje od 18 godina, s višegodišnjim prekidima), relativno malen broj sudionika, izostanak svjetovnih vladara, čak petorica papa koji su se izmijenili za vrijeme njegova trajanja i stanovita sloboda u radu. Usto, daleko su nadmašeni učinci dotadašnjih koncila i postignuta je zapravo sveobuhvatna katolička sinteza. Umjesto inzistiranja reformatora na sloganu koji mobilizira, Trident je dao teološku sadržajnost iskoristivu za nadogradnju praktične teologije i dovoljno fleksibilnu za primjenu u raznim kulturama.

Antun Trstenjak u članku *Hrvatski katekizmi u razdoblju tridentske obnove u 16. stoljeću* obrađuje važnu temu koja dopunjuje sliku poslijetridentskoga vremena u hrvatskim krajevima. Od izglasanih dekreta Tridentskoga sabora najširi je odjek i prihvaćenost na svim kasnijim pokrajinskim crkvenim sinodama imao 4. dekret *De reformatione*, koji je proglašen na 29. sjednici, pri kraju održavanja koncila 1563. godine. Riječ je o propovjedničkoj službi biskupa i župnika, što je potaknulo potrebu za katekizmima za župnike i vjernički puk.

Trstenjak prikazuje poslijetridentsku biskupsku sinodu mletačke Dalmacije u Zadru 1579. godine, koja je zahtijevala tiskanje katekizama i konfesionala, u prvom redu za slabo poučeni kler. Vizitatori su krenuli u provođenje tridentske obnove u Slavoniju, Bosnu i Albaniju, noseći sa sobom, uz kalendare i liturgijske knjige, također katekizme za župnike (tiskane posljednjih desetljeća 16. ili početkom 17. stoljeća). Među njima autor ističe: prvi hrvatski katekizam Aleksandra Komulovića *Nauk karstianski*, Kanizijev katekizam u prijevodu Šime Budinića, katekizam Jakova Ledesme, čiji je prijevod u dubrovačkom narječju vjerojatno izradio isusovac Bartol Sfondrati i Komulovićev prijevod maloga katekizma Roberta Bellarina.

Marijan Steiner napisao je članak pod naslovom *Barokna crkvena glazba u Hrvata nakon obnoviteljskog utjecaja Tridentskoga sabora (1545–1563)*. Iako se Tridentski sabor održavao u vrijeme koje još nazivamo renesansom, on utire put baroku, novomu stilskom razdoblju u svim granama crkvene umjetnosti, pa tako i u glazbi. Djela hrvatskih skladatelja u baroknom vremenu od kraja 16. do kraja 18. stoljeća češće pripadaju duhovnoj glazbi, rjede svjetovnoj. U južnim hrvatskim krajevima za glazbu su bitni gradovi Dubrovnik, Split, Šibenik i Hvar, gdje se stvara i nje-

guje umjetnički vrijedna crkvena glazba. Iz toga se područja među skladateljima u 17. stoljeću ističu Ivan Marko Lukačić, Tomaso Cecchini i Vinko Jelić, a u 18. stoljeću Benedetto Pellizzari, Julije Bajamnoti i Petar Knežević. Na sjeveru Hrvatske glavna su središta glazbene djelatnosti Zagreb, Varaždin i Požega.

Nositelji katoličke obnove bili su u hrvatskim krajevima ponajprije isusovci, ali i drugi redovi (pavlini, franjevci, dominikanci). Članovi Družbe Isusove, kao i njihovi učenici, pridonijeli su duhovnoj obnovi vjernika skladanjem jednostavnih napjeva uz odgovarajući tekst. Poznata su imena Nikola Krajačević, Juraj Muliš i Atanazije Grgičević. Isusovački kolegiji i crkve njegovali su također umjetničku vokalnu i instrumentalnu glazbu.

Ivan Macan obradio je temu pod naslovom *Poslijetridentska obnova školstva. Isusovački Ratio et institutio studiorum (1599)*. Najprije ukratko prikazuje stanje školstva na početku 16. stoljeća te osnutak isusovačkoga reda 1540. godine. Ubrzo nakon utemeljenja i još za života Ignacija Lojolskoga, Družba Isusova dala se na odgoj i obrazovanje mladeži. Za to je bilo potrebno sastaviti odgojni i nastavni plan. Njegovo stvaranje potrajalo je gotovo 60 godina, pa je 1599. objelodanjen i od uprave Reda potvrđen plan *Ratio et institutio studiorum in Societate Jesu*. Macan prikazuje nastanak toga plana te njegova glavna pravila i smjernice koje su bile vodič isusovačkoga odgojnoga rada do ukinuća Reda 1773. te od 1814. godine, nakon ponovne uspostave. On se gotovo doslovno primjenjivao sve do polovice 20. stoljeća, a potom je Drugi vatikanski sabor donio nove smjernice školstva unutar Katoličke crkve. Ipak, mnoge direktive iz isusovačkoga plana odgoja mogu se s korišću primijeniti i danas.

Na kraju može se reći sljedeće: Zbornik *Tridentska baština* daje izuzetno važnomu povijesnomu događaju

odgovarajuće znanstveno pokriće. Saznanja i interpretacije predstavljene u knjizi možemo promatrati kao dijelove pomoću kojih je moguće obnoviti mozaik tridentske baštine. Reforme Tridentinuma u hrvatskim zemljama po mnogome su slijedile europske trendove, no imale su i svojih specifičnosti (primjerice jedini aktivni čimbenik katoličke obnove na području pod osmanlijskom vlašću bili su franjevci). Na temelju znanstvenih rezultata predstavljenih u zborniku nije pretjerano zaključiti da hrvatska teologija iz toga vremena nije zaostajala za tadašnjom europskom. To je posebno važno jer je Tridentiski sabor davao naputke, a provedba reformi bila je u velikoj mjeri prepuštena crkvenim tijelima na regionalnoj i lokalnoj razini.

Prikaz ovoga zbornika neka bude zaključen riječima Borisa Blažine, napisane na Portalu hrvatske historiografije (historiografija.hr) nakon završetka simpozija: »Valja istaknuti važnost skupa Tridentska baština kao primjera uspješne suradnje ne samo pet institucija–organizatora, već i brojnih drugih obrazovnih, vjerskih i znanstvenih institucija i pojedinaca. U tom kontekstu posebice treba istaknuti da egzemplaran rad organizacijskog odbora Skupa zaslužuje svaku pohvalu. [...] Naposljetku opetovano valja istaknuti velike prednosti ovakve međuinstitucionalne suradnje koja bi mogla pridonijeti ne samo učinkovitijoj obradi, uređivanju, transkripciji i objavljivanju mnoštva još uvijek nedovoljno istraženih izvora za tridentsko i posttridentsko razdoblje u hrvatskim zemljama, nego i oblikovanju novih interdisciplinarno profiliranih znanstvenih spoznaja koje bi hrvatsku tridentsku baštinu predstavile kao nezaobilazan segment europske vjerske kulture u ranome novom vijeku.«

Marijan Steiner